

Peter Kloos

Inleiding

Dit stuk is bedoeld als een bijdrage tot meer kennis van, en beter inzicht in een verwaarloosd onderdeel van wetenschappelijk onderzoek: de periode nog vóór het eigenlijke onderzoek plaatsvindt. Meer in het bijzonder gaat het mij in dit stuk om twee aspecten, waarvan het eerste in hoge mate kenmerkend is voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek in de Derde Wereld. Het tweede geldt vermoedelijk voor elk onderzoek.

Wat het eerste betreft: er wordt vaak gezegd dat onderzoek in de Derde Wereld steeds moeilijker wordt (heel recent bij voorbeeld door Bovenkerk en Brunt 1976, blz. 4). Documentatie daarover bestaat echter niet. Er wordt onder vakgenoten over gepraat maar casuïstiek is afwezig. Veel studenten zijn tegenwoordig bij hun afstuderen goed voorbereid op veldwerk, dankzij het doctoraal leeronderzoek en dankzij het bestuderen van voortreffelijke boeken over veldwerk (zie Bowen 1954, Golde 1970, Spinder 1970, om er enkele te noemen). Maar op de vaak ingewikkelde en tijdrovende *voorbereiding* van veldwerk zijn zij volstrekt niet verdacht. Als ik het goed 'time' kan ik binnen drie etmalen in Tëpu, een Indianendorp aan de Tapanahony, waar ik in 1973 onderzoek verrichtte, zijn. Het heeft me indertijd ruim drie jaar gekost voor ik erheen mocht. Dit stuk is in de eerste plaats de documentatie van één geval, om de stilte die heerst rond voorbereiding te doorbreken. Als casus is het volgende natuurlijk volstrekt uniek, en bovendien zeer persoon- en tijdgebonden. De problemen zijn echter van algemene aard: elke antropoloog/niet-westerse socioloog krijgt ermee te maken. Ikzelf heb het als zinvol ervaren deze geschiedenis samen te vatten en misschien helpt deze samenvatting om anderen verdacht te maken op problemen die soms meer tijd, energie en vindingrijkheid vereisen dan het eigenlijke onderzoek.

Het tweede dat me interesseert aan de voorbereiding betreft de selectie van het onderzoeksobject. Binnen het materieel object van elke discipline bestaat een oneindig aantal objecten voor onderzoek en elke onderzoeker maakt daaruit een keus. Hoe komt zo'n keus tot stand? Welke criteria spelen hierbij een rol? Hieromtrent is weinig bekend. Dat is eigenlijk heel merkwaardig, omdat de ontwikkeling van wetenschappelijke kennis voor een aanzienlijk deel door deze selectie bepaald wordt. Antropologische

werken geven zelden uitsluitsel over bovenstaande vragen. Vaak is er geen enkele informatie in te vinden met betrekking tot de vraag waarom een onderzoeker een bepaald object interessant vindt.

Soudijn vat de wetenschappelijke methode van kennisverwerving kernachtig samen in de formule *Bedenk wat en toets dat* (1976, blz. 9) maar waaraan ontspringen de te toetsen bedenksels? Ik veronderstel dat de eerste selectie van onderzoeksobjecten niets met wetenschappelijke relevantie te maken heeft, maar alles met de problemen van de onderzoeker als individu of als lid van een bepaalde groep. Belangstelling is in dit verband een erg goed woord: wanneer een onderzoeker ergens belang in stelt, dan heeft hij er belang bij, en dat belanghebben is in de allereerste plaats egocentrisch. Wetenschappelijke overwegingen komen pas op de tweede plaats en dienen als rationalisatie van wat in wezen subjectieve behoeften van de onderzoeker zijn. Op de derde plaats komen, geloof ik, ethische overwegingen.

Zeker weten doe ik dit alles niet: in mijn vak, de culturele antropologie, is mij geen systematisch onderzoek bekend naar selectie van onderzoeksobjecten, niet wat betreft de onderzoeken die zijn uitgevoerd, laat staan wat betreft de onderzoeken die werden afgebroken. Ik vind dat betreurenswaardig. Door aan het selectieproces geen aandacht te besteden ontgaat ons het grootste deel van de sterk subjectieve drijfveren in het ontwikkelingsproces van een wetenschap. Onder het mom van 'wetenschappelijkheid' worden deze weggedrukt, en dat is heel begrijpelijk: wetenschap behoort immers objectief te zijn? De drijfveren waar ik op doel zijn subjectief en aan het licht brengen ervan kan zelfs pijnlijk zijn.

In dit stuk wil ik naar voren brengen op welke momenten de drie typen overwegingen een rol hebben gespeeld. Het eigenlijke veldwerk (januari-september 1973) laat ik daarbij buiten beschouwing, niet omdat ik dat onbelangrijk vind, maar omdat ik hier nu juist aandacht wil schenken aan een verwaarloosd deel van het onderzoek: het voorspel.

Indianen in Suriname

Er zijn vijf Indiaanse groeperingen in Suriname: de zogenaamde Benedenlandse Indianen in de kustvlakte, de Arawakken en de Caraïben (de zogenaamde Benedenlandse Indianen) en de Wayana, Trio en Akuriyo, de Bovenlandse Indianen. De Akuriyo zijn een uitzonderlijke groep. Niet alleen hebben zij tot 1968 een leven van volstrekt isolement geleid in de bossen van de Oelemari, de Litani en het Oranje gebergte. Bovendien waren zij jagers en verzamelaars zonder vaste woonplaatsen, en geen landbouwers, zoals de andere Indianen. In 1970 en 1971 is het merendeel van de Akuriyo overgebracht naar de Trio dorpen Përëru Tëpu en Alalapalu. Sinds eind

1971 woont het merendeel (ongeveer 40 personen) in Tëpu. Voor nadere informatie over de Akuriyo verwijs ik naar enkele publikaties (Kloos 1974, 1976, 1977).

Het eerste idee

In mijn geval is de keus van het onderzoeks-object bepaald door verschillende determinanten, waarvan de eerste teruggaat tot 1966. Van 1966 tot 1968 verrichtte ik onderzoek onder de Caraïben die wonen aan de monding van de Marowijne. Heel in het begin van dat onderzoek verbleef ik in Albina, een klein marktplaatsje aan de benedenloop van de Marowijne, om van daaruit enkele Caraïbendorpen te bezoeken. Op een namiddag liep ik door Albina. Eigenlijk liep ik mijn indrukken, onder andere van mijn eerste bezoek aan een Caraïbdorp, te verwerken. Ik was nogal onder de indruk van de historische dimensie van de plaats en de omgeving. Ik had veel oude beschrijvingen gelezen, van Raleigh, van Keymis en van Harcourt (die in het jaar 1609 de Marowijne was opgevaren), en dat alles kwam op me af tijdens dit verblijf:

'Ik kwam langs een Wayanakamp: een grote ronde hut, omgeven door zware palen met prikkeldraad! Er was een groep Wayanas in het huis maar ik kon niet veel zien. Er liep een kleine Wayana, een jaar of tien, met pijl en boog door de sloot langs het huis. Die sloot is grotendeels open riool. Hij was op jacht naar visjes. Een pathetisch wild-schuw schepseltje met zijn rode kamisa en zwierende haren om zijn spleetogen. Hij schoot een visje van vijf centimeter en legde dat op een bacove-blad. (...) Na de maaltijd heb ik een tijdje aan de Marowijne gestaan. Ik heb me de historie hier meer gerealiseerd dan op andere historisch veel belangrijker, plaatsen. Raleigh, diens captain Keymis, die de Marowijne langsover, Harcourt, Kapplers vestiging. Ik moet nog een keer echte wilde Indianen zien!' (Dagboek 26/3/66).

Dit dagboekfragment zegt de goede verstaander waarschijnlijk heel veel over de redenen waarom ik onder de Akuriyo onderzoek ben gaan doen (en waarom ik antropoloog ben).

Tijdens het onderzoek onder de Caraïben kwam de wens om 'Wilde Indianen' te zien op de achtergrond: ik had mijn handen vol om één onderzoek rond te krijgen en had mijn gedachten nergens anders. En dat gold ook voor de periode van het uitwerken, in 1968. Vandaar dat de her-ontdekking van de Akuriyo in 1968 (een bericht dat frontpagina's van kranten haalde) niet erg tot mijn verbeelding sprak. Ik registreerde het, meer niet.

Bij het uitwerken van het Caraïbische materiaal rezen er echter vragen ten aanzien van de evolutie van de Indiaanse samenlevingen, ook in de pre-columbiaanse periode. Wat was de motor geweest achter de ontwikkeling van de pre-columbiaanse beschavingen? Waarom was die ontwikkeling ach-

terwege gebleven in het laagland? Wat was de rol van de landbouw in dit proces? Lezing van Holmbergs *Nomads of the Long Bow* leerde me dat de overgang van jagen-verzamelen naar landbouw niet zo scherp is als bij voorbeeld een term als 'neolitische revolutie' lijkt te suggereren. En lezing van Rivières *Marriage among the Trio* leerde dat de Trio zonder al teveel moeite zouden kunnen overgaan op een levenswijze zoals die van de Siriono, en eventueel zelfs van landbouw zouden kunnen afstappen. Maar de evolutie was niet beperkt tot het verleden: evolutie is een nimmer stilstaand proces. Hoe zouden de Indiaanse maatschappijen verder evolueren? Hoe kon een antropoloog, vanuit zijn zienswijzen en op basis van zijn onderzoekingen, zich in dienst stellen van de groepen die hij bestudeerde? In mijn proefschrift is deze laatste vraag beantwoord in het slothoofdstuk — een ontwikkelingsplan voor een tweetal Caraïben behelzend (zie ook Kloos n.d.).

In dezelfde tijd raakte ik steeds meer verdiept in evolutie van de mensheid in het algemeen — in het supreme moment van menswording en ook in de verdere socioculturele evolutie. De in die jaren (1970–1971) tot stand gekomen *Culturele Antropologie een inleiding* draagt daarvan duidelijke sporen. Het trof me dat bij het interdisciplinaire onderzoek van etologen, paleontologen, archeologen en antropologen, de laatstgenoemden nogal eens tekort schoten omdat de kennis van jagers-verzamelaars betrekkelijk gering en weinig gefundeerd is.

In dezelfde periode speelde aan de Universiteit van Amsterdam (waaraan ik sinds 1969 verbonden was) het proces van bestuurlijke herstructurering. Eén van de aspecten daarvan was het expliciet vaststellen van de hoeveelheid tijd die de leden van het wetenschappelijk corps aan onderwijs, onderzoek en bestuurszaken zouden besteden — een verhouding van 1/2, 1/3, 1/6 werd aangenomen.

Er van uitgaande dat onderzoek van de staf van de afdeling Culturele Antropologie veel voorbereiding eisend veldwerk buiten Europa betekende, heb ik aangedrongen op een vijfjarenplan, opdat elk staflid geruime tijd van tevoren zou weten wanneer hij 'sabbatical leave' zou hebben voor onderzoek. Voor mij werd dat de eerste helft van 1972 en van 1973. Gegeven mijn uit 1966 daterende wens om 'Wilde Indianen' te leren kennen, mijn kennis van Suriname en ervaring onder Caraïben (met alle gevoelens die hiermee verbonden waren), mijn belangstelling voor jagers-verzamelaars en mijn belangstelling voor evolutie van Indiaanse maatschappijen was een veldwerkproject onder de Surinaamse Akuriyo toen een vrijwel onvermijdelijke keus. Het merkwaardige is dat ik niet meer weet wanneer precies, en hoe, het besluit om onderzoek te gaan doen onder de Akuriyo is gevallen.

Realisering van het idee: eerste fase

De vraag die bij elke onderzoeker dan rijst is deze: is het project realiseerbaar, bezien in het kader van de situatie ter plaatse, en bezien in financieel perspectief. Op het moment dat ik mezelf ging vastleggen op onderzoek onder de Akuriyo, wist ik zo goed als niets van deze 'Wilde Indianen' (afgezien van een expeditieverslag uit 1938 van Ahlbrinck waarin *Wama* beschreven werden; nu weten we dat de Wama en de Akuriyo dezelfde Indianen zijn — maar dat was in 1969–1970 niet bekend).

In *Current Anthropology* van 1969 (Vol. 10, blz. 139) verscheen een berichtje over de Akuriyo: dat er in 1968 contact gelegd was met 'A non-agricultural, hunting and gathering band using stone axes (. . .). This is an opportunity to study a bandlevel stone-implement culture. Such a study can easily be considered important by the standards of urgent anthropology'. Voor verdere informatie werd verwezen naar het Urgent Anthropology Program van het Smithsonian Institute. In juni 1969 schreef ik het Smithsonian Institute en kreeg tot antwoord dat een afgestudeerde van Harvard op verkenning was in Suriname om na te gaan of langdurig onderzoek onder de Akuriyo mogelijk was. 'Under these circumstances we believe it best to await the results of his trip and we are not encouraging other researchers to seek support for what might become duplicate effort'. Dat was een teleurstelling. Kort daarop, in januari 1970, was ik in Suriname voor het maken van opnamen voor een TV-film van de Caraïben onder wie ik in 1966–'68 onderzoek had verricht. Bij navraag in Paramaribo bleek er van een potentiële Akuriyo onderzoeker niets bekend te zijn. Kort na terugkomst in Nederland schreef ik het Smithsonian Institute van mijn ervaringen. Ik kreeg geen informatie over de al of niet gemaakte verkenningstocht — behalve dat er veel moeilijkheden waren. Aannemende dat er van die zijde op dat moment geen directe belangstelling voor onderzoek onder de Akuriyo bestond, heb ik de uitvoering van mijn plannen weer opgevat en het Smithsonian Institute geschreven dat ik het zou waarderen als zij op hun beurt onderzoek niet zouden aanmoedigen, zulks in verband met mijn plannen.

Er ontstonden op dat moment drie problemen: (a) hoe groot is het risico dat andere veldwerkers óók onderzoek onder de Akuriyo aan het voorbereiden zijn, en wat doe ik daaraan (c.q. tegen); (b) hoe kom ik aan geld voor het onderzoek; (c) hoe kom ik aan informatie over de Akuriyo en over de onderzoeksmogelijkheden.

Het was inmiddels 1970 en het onderzoek zou op z'n vroegst in 1972 en misschien pas in 1973 kunnen plaatsvinden, zodat er alle kans was dat een ander, onkundig van mijn plannen, onder de Akuriyo onderzoek zou gaan doen. Ik heb toen in *Current Anthropology* (1971, blz. 446) een klein stukje

geplaatst waarin ik mijn veldwerkplannen aankondigde en verzocht om informatie met betrekking tot technische problemen van onderzoek onder nomadische jagers-verzamelaars. Wat mij betreft was het uitzetten van een claim van minstens zo grote betekenis als eventuele informatie. De gevraagde informatie heb ik nooit gekregen, maar ik kreeg van één anthropoloog een brief met de mededeling dat hij van plan was geweest onderzoek te gaan doen onder de Akuriyo maar er nu van afzag.

Wat betreft fondsen voor het onderzoek ben ik gaan praten met dr. E. Meerum Terwogt van de Stichting voor Wetenschappelijk Onderzoek van de Tropen (WOTRO). (WOTRO had indertijd mijn onderzoek onder de Caraïben mogelijk gemaakt.) Daarbij bleek dat er een plan van de Culturele Adviesraad was om diverse bevolkingsgroepen in Suriname uitvoerig te gaan beschrijven, onder andere met behulp van films. De Akuriyo stonden in dit plan nogal op de voorgrond. Uiteindelijk is het hele plan niet doorgegaan, maar voor mijn eigen plannen was er een relatief gunstig klimaat.

Ten aanzien van subsidiëring rees een ander probleem: subsidieaanvragen bij WOTRO worden éénmaal per jaar behandeld. Ze moeten per 1 september van het voorgaande jaar worden ingediend, en de uitslag volgt meestal eind december of in januari. Daar ik in januari 1972 of 1973 wou vertrekken, was dit voor mij een onmogelijkheid: ik moest in verband met voorbereiding ruim van tevoren weten of de subsidie werd toegekend. Het bleek echter dat in zulke gevallen tussentijdse aanvragen mogelijk zijn.

Urgent werd toen het derde probleem: nauwkeuriger informatie. Het Smithsonian Institute had mij enkele expeditieverslagen toegezonden, maar die waren niet voldoende om een behoorlijk inzicht te krijgen in de onderzoeksmogelijkheden. Nu waren het de zendelingen die over de meeste informatie beschikten. Het lag dus voor de hand aan hen informatie te vragen. Dat deed ik in april 1971. Ik kreeg een zeer koel briefje terug, met als antwoord: het gebied was, uit voorzorg, voor iedereen afgesloten, en de zending kon geen enkele informatie verschaffen zolang ik geen toestemming van de Surinaamse overheid had voor het beoogde onderzoek. Het aanvragen van subsidie zonder behoorlijke informatie, en zonder de bedoelde toestemming leek me weinig zinvol. Er ging dus meteen een verzoek naar het Ministerie van Districtsbestuur & Decentralisatie (D. & D.) in Suriname om toestemming voor onderzoek. Die toestemming werd verleend; er werd alleen gewezen op problemen met betrekking tot gezondheid van de Indianen, zodat ik te zijner tijd contact diende op te nemen met het Departement van Volksgezondheid.

Ik zond een copie van de brief waarin toestemming werd verleend naar de zending, en herhaalde mijn vragen. Ondanks een herinnering enkele maanden later, heb ik nooit antwoord gekregen: de zending zou een harde noot

worden. In afwachting van betere informatie van de zijde van de zending heb ik een eerste concept van een subsidieaanvraag opgesteld, op basis overigens van expeditieverslagen van de zendelingen die ik van het Smithsonian Institute had gekregen! Een voorlopige versie werd door de WOTRO adviescommissie gunstig ontvangen. In oktober 1971 werd de definitieve aanvraag verzonden, en in december van dat jaar werd mij medegedeeld dat WOTRO voor 1973 het gevraagde bedrag zou reserveren (definitieve toekenning zou pas in 1972 kunnen plaatsvinden, maar dat was een begroting-technische formaliteit.) In de subsidieaanvraag schreef ik: 'Het onderzoek beoogt een bestudering van hun (de Akuriyo) jagers-verzamelaars economie in het tropisch oerwoud (. . .). De betekenis van het onderzoek berust op *a* het feit dat er van deze groep indianen in Suriname niets bekend is, *b* de grote belangstelling die er bestaat voor dit niveau van socioculturele ontwikkeling, en *c* de praktische bijdrage die geleverd kan worden aan begeleiding van het onvermijdelijke proces van inkapseling in de Surinaamse samenleving'.

Intussen bleven de berichten uit Suriname min of meer negatief, of zij bleven helemaal uit. De District Commissaris van Marowijne (het district waarin de Akuriyo zich bevinden) schreef dat het moment voor onderzoek onder de Akuriyo niet geschikt was: ik moest wat geduld hebben. Daar mij inmiddels was gebleken dat de Akuriyo ook wel in Brazilië kwamen (zij wonen ten slotte in het grensgebied), begon ik te overwegen het onderzoek in het aangrenzende Brazilië te gaan verrichten. Ik ging wat meer informatie uit die hoek verzamelen. Het zou het onderzoek veel lastiger maken: het zou toestemming vereisen van Braziliaanse autoriteiten, die door kritiek op hun beleid ten aanzien van Indianen, en de beschuldigingen van genocide en etnocide van de zijde van antropologen, de laatsten niet zo heel erg goed gezind zijn. Bovendien stond ik tamelijk ambivalent tegenover eventuele toestemming van Braziliaanse autoriteiten. De situatie is voor vele Indianengroepen in Brazilië van dien aard dat onderzoek een soms dubieuze zaak is. Wat zouden de consequenties ervan kunnen zijn voor de Indianen zelf in een land als Brazilië met zijn mensonterende Indianenbeleid? Uit ethische overwegingen heb ik deze mogelijkheid afgewezen.

Hoewel ik formeel toestemming had voor onderzoek in Suriname en hoewel ik geld had voor dat onderzoek, zag ik veldwerk onder de Akuriyo zo langzamerhand eigenlijk niet meer zitten. Allicht zal de vraag rijzen waarom ik, na al deze tegenslagen, het voorgenomen onderzoek niet heb laten schieten. Omwille van het 'wetenschappelijk' belang van het onderzoek? Nonsens. Het is veeleer zo dat wanneer ik, nadat ik me iets in het hoofd heb gezet, m'n zin niet krijg, mijn reactie niet opgeven, maar juist doordrammen is. Daar de situatie in Suriname vanuit Nederland slecht te overzien was, bestond er maar één mogelijkheid om uit de impasse te komen: een kort bezoek aan

Suriname en zo mogelijk aan de Akuriyo, om het eigenlijke onderzoek in 1973 voor te bereiden en mogelijk te maken.

In een dergelijk kort bezoek was niet voorzien in de subsidieaanvraag die ik bij WOTRO had ingediend. In 1971 werden echter binnen de Subfaculteit CA/NWS/Sociologie manhaftige pogingen gedaan om het temidden van de democratisering volkomen dood gelopen onderzoek weer op gang te brengen. Eind 1971 ging er een brief uit naar alle leden van het wetenschappelijk corps waarin bekendheid werd gegeven aan de beschikbaarheid van financiële middelen. Ik heb op die middelen een beroep gedaan om een korte studiereis naar Suriname, ergens in 1972, te kunnen maken. Bij die aanvraag heb ik de blunder gemaakt om alleen geld voor reiskosten naar en van Paramaribo, en binnen Suriname aan te vragen. Toen in maart 1972 de commissie onderzoek van de FSW-B mijn aanvraag goedkeurde en ik concrete plannen begon te maken voor de reis zelf, realiseerde ik me dat ik verblijfskosten was vergeten aan te vragen. Ik heb toen een beroep gedaan op ZWO voor een reisbeurs. Ook deze aanvraag werd gehonoreerd.

De situatie in Suriname bleef onduidelijk. Via het Summer Institute of Linguistics (SIL) in Paramaribo vernam ik dat de zending bezig was met overplaatsing van de Akuriyo van de bossen aan de Oelemari naar de Trio dorpen. In januari 1971 gaf het Surinaamse Ministerie van Volksgezondheid een circulaire uit waarin werd aangekondigd dat in verband met de geringe weerstand van Trio, Wayana en 'Akoerio', isolatie van deze groepen werd nagestreefd. De arts van de medische zending (MZS) berichtte mij, naar aanleiding van mijn aankondiging dat ik voor een kort bezoek naar Suriname zou komen, dat zijn indruk was dat de Minister van Districtsbestuur en Decentralisatie *in principe* zijn toestemming voor onderzoek zou handhaven, maar het tijdstip van onderzoek voor onbepaalde tijd zou uitstellen. Dit betekende dat ik mijn plannen opnieuw aan de minister zou moeten voorleggen. In het algemeen leek het alsof oppositie tegen onderzoek, ook tegen mijn onderzoek onder Akuriyo, in Suriname toenam. Begin mei heb ik in verband daarmee de minister van mijn plannen op de hoogte gebracht en geschreven dat ik in augustus-september 1972 naar Suriname zou komen om alle plannen van het onderzoek door te praten. In afwachting van een positieve reactie heb ik in juni geboekt voor 7 augustus. De tijd begon namelijk te dringen: ik had het eerste halfjaar van 1972 sabbatical leave, maar zou medio september weer geheel ingeschakeld worden in het onderwijs. Alle betrokkenen heb ik eenvoudig een aankondiging van mijn komst gezonden: de zending, de medische zending, het SIL, de minister, en één van de belangrijke kranten, *De West* (waarvan de hoofdredacteur veel belangstelling heeft voor Indianen, en herhaaldelijk op bescherming aandrong in redactionele artikelen). Ik heb dit gedaan in de hoop geen, of positieve reacties te krijgen.

De hoofdredacteur van *De West* was de eerste die — in zijn krant — reageerde. Onder de kop 'Dr. Kloos naar de Akoerio's' schreef hij onder andere dat ik een kort bezoek aan Përëru Tëpu (waar de meeste Akuriyo woonden) zou brengen.

'Het is zijn bedoeling om in januari 1973 opnieuw te reizen naar Suriname en dan langdurig te verblijven te Perelu Tepoe om de Akoerio's "door te zagen". Ondanks alle mooie beloften van de Raad van Ministers, in het bijzonder ir. Ramkisoer (van Districtsbestuur), zal men allerlei buitenlanders loslaten op deze arme mensen die praktisch geen weerstand hebben tegen de zogenaamde beschavingsziekten. Het is wel treurig' (*De West*, 28-6-'72).

Dit bericht werd me van verschillende kanten onmiddellijk toegezonden. Naar aanleiding ervan werd gegist: hoe wist *De West* van mijn komst? Er werd zelfs een lek op een departement verondersteld! Vlak vóór mijn verblijf in Suriname zou dr. Meerum Terwogt, van WOTRO, eveneens naar Suriname gaan, in verband met onderzoeksproblemen in het algemeen. Terloops zou hij ook naar weerstanden tegen mijn onderzoek informeren. Van hem vernam ik enkele concrete weerstanden bij de zending (zie beneden).

Een tweede reactie op mijn aankondiging kwam van de medische zending, waarin werd meegedeeld dat de MZS alleen kon meewerken wanneer men van het ministerie van D & D instemming met mijn plannen had ontvangen. Dezelfde post bracht gelukkig ook een brief van D & D met de gewenste instemming. Hiermee waren de formele problemen uit de weg geruimd. IJlings heb ik een copie van de brief van D & D naar de medische zending gezonden, en opgewekt geschreven — alsof ik nu geen enkel probleem meer verwachtte — dat ik me verheugde op samenwerking met zending en medische zending...

Vervolgens ben ik op vakantie gegaan. Deze vakantie werd echter volstrekt onverwacht onderbroken door mazelen van mijn zoontje van 3! Afgezien van de teleurstelling wegens een mislukte vakantie, dreigde hier een veel ernstiger probleem: mazelen is wegens de mogelijke complicaties een van de gevaarlijkste ziektes voor Indianen, zoals de Akuriyo. Ik zag de studiereis al de mist in gaan: wanneer er risico's van besmetting zouden zijn, zou ik een bezoek aan de Akuriyo niet hebben aangedurfd. Informatie verworven bij diverse medici leverde op dat mazelen niet redelijkerwijs door mij kon worden overgebracht. Op 7 augustus vloog ik naar Paramaribo.

Realisering van het idee: fase twee, in Paramaribo

In de brief van juni 1972, waarin de Minister van D & D zijn toestemming verleende voor het onderzoek, schreef hij ruim overleg noodzakelijk te ach-

ten met de directeuren van voortgezet en hoger onderwijs, van volksgezondheid, van districtsbestuur en decentralisatie, met de districtscommissaris van Marowijne en met de directeur van de Medische Zending Suriname. Op *mijn* lijstje van gesprekken had echter een gesprek met de zending de hoogste prioriteit. Mijn eerste gang in Paramaribo was echter toch naar het departement van D & D. De directeur was buitenslands. Met een van zijn ambtenaren heb ik afgesproken dat ik mijn programma volgens de richtlijnen zou afwerken en dan verslag zou uitbrengen.

Een belangrijk deel van het programma lag op medisch gebied: in verband met besmettingsgevaar dat ik opleverde voor de Akuriyo. Met de directeur van volksgezondheid sprak ik af dat ik die problemen met prof. E. van der Kuyp (van het Bureau Openbare Gezondheidszorg) en dr. J. van Mazijk (directeur van de Medische Zending) zou bespreken. Van der Kuyp regelde voor mij de malaria profilaxe (er heerste een resistente vorm van malaria onder de Trio in Zuid Suriname) en adviseerde het maken van een keeluitstrijk om te weten welke ziektekiemen ik herbergde. Dat gebeurde en de resultaten werden doorgegeven aan Van Mazijk. Er was geen reden om op medische gronden mijn bezoek aan Tëpu af te lasten. Van belang voor mij was het bezoek aan Van Mazijk ook om een andere, niet medische, reden: in zijn brieven had hij zich zeer gereserveerd getoond ten opzichte van mijn onderzoek. Zijn invloed in Suriname was groot, omdat hij medisch werk verrichtte waartoe de Surinaamse gezondheidszorg niet in staat was.

Vóór het gesprek met Van Mazijk vond echter een ander gesprek plaats dat van evenveel betekenis was. Twee dagen na aankomst heb ik uitvoerig van gedachten gewisseld met ds. Neff, de coördinator van de Surinam Interior Fellowship: het was dit zendingsgenootschap waarin naar mijn gevoel de voornaamste barrière tussen de Akuriyo en mij school. In dit gesprek bleken er drie gronden voor de tot dusver getoonde reserve te bestaan. In de eerste plaats was er de vrees dat ik tot dat soort antropologen behoorde dat gekant was tegen elke verandering (zeker verandering van de zijde van zending of missie) en alleen conservering nastreefde. Ik heb uiteengezet dat dat standpunt het mijne niet was, en dat ik het volstrekt irreal vond. Ik kon naar mijn proefschrift verwijzen om te laten zien dat ik mij — als antropoloog — met doelbewuste veranderingen bezig hield. Het bleek dat onze standpunten in hun algemeenheid niet veel van elkaar verschilden. In de tweede plaats was er de vrees dat ik materiaal van de zendelingen zou gebruiken, om na afloop van het onderzoek de zending tot doelwit van kritiek te maken. Ik heb verklaard geen kwade bedoelingen te hebben, dat ik bekend was met de in Suriname bestaande kritiek op de zending, dat ik die kritiek vaak kortzichtig vond, dat ik op grond van mijn eigen inzichten en mijn eigen verantwoordelijkheid precies zou zeggen en schrijven wat ik dacht, óók van de zending,

zonder daarbij echter iets anders op het oog te hebben dan de belangen van de Akuriyo. Een bijdrage tot hun welzijn was immers één van de doelstellingen van mijn voorgenomen onderzoek in 1973. Uiteraard zouden er verschillen van inzicht kunnen ontstaan. Gezien de kennelijk bestaande vrees heb ik mij bereid verklaard publikaties in manuscript aan de zending voor te leggen: eventuele op- en aanmerkingen zou ik dan in overweging nemen, hoewel de laatste beslissing uiteraard onverkort onder mijn verantwoordelijkheid zou blijven vallen. In de derde plaats was er de vrees dat ik de zendelingen (en bij de MZS: het verplegend personeel) veel tijd zou gaan kosten, in verband met taalproblemen. Deze vrees berustte op eerdere ervaringen van een van de zendelingen met een antropoloog. Ik heb verteld dat de overeenkomsten tussen Caraïbisch, dat ik een beetje spreek en in elk geval als taal behoorlijk begrijp, en Akuriyo vrij groot leken te zijn. Mijn verwachting was dat eenvoudige communicatie tussen de Akuriyo en mij mogelijk zou zijn en dat het niet in de lijn der verwachtingen lag dat de zendelingen als tolk zouden moeten gaan functioneren.

We hebben deze drie punten aan de hand van allerlei meer en minder hypothetische voorbeelden besproken en naar mijn gevoel zijn in dat gesprek de reserves grotendeels verdwenen: ik had hem overtuigd van de zienswijze dat ik geen kwaad zou doen. Het gesprek met Van Mazijk ging over min of meer dezelfde onderwerpen.

Na deze twee gesprekken kon ik een afspraak maken voor de tocht naar Tëpu. Neff bracht verslag van ons gesprek uit aan de plaatselijke zending, Ivan Schoen — de man die *a* veel contact had gehad met de Akuriyo, en *b* mijn brieven niet meer beantwoordde. Met de Missionary Aviation Fellowship, de MAF, maakte ik de afspraak dat ik op 18 augustus naar Tëpu zou vliegen, om op 11 september weer naar Paramaribo terug te keren. Ik zou dan ruim drie weken in het dorp verblijven. De vertrekdatum was zo gekozen dat ik Schoen nog in Tëpu kon spreken. Hij zou de 20ste voor langere tijd naar Paramaribo komen, en er was mij veel gelegen aan een gesprek met hem ter plaatse.

Neff berichtte me dat Schoen wat tegenwerpingen maakte: er was bij de zending geen slaapplek en voorts zaten ze met voedseltekort. Ik heb laten weten dat dat geen enkel probleem was: ik kon met m'n hangmat overal ondergebracht worden en zou voor drie weken voedsel meenemen. Met het hoogst tevreden gevoel dat alles volledig naar wens verliep ben ik in de week die mij toen restte boodschappen gaan doen. Mijn boodschappen omvatten geweerpatronen voor de Trio, en messen, kapmessen, 30 el rood goed, dit alles voor de Akuriyo. Toen men mij suggereerde ook spiegeltjes mee te nemen, heb ik geprotesteerd: dat ging me te ver. Ik had het gevoel dat als ik dat deed de weg naar kerstboomversierselen open zou liggen. Het waren

overigens de Trio leiders die mij lieten vragen de genoemde voorwerpen voor de Akuriyo mee te nemen.

Daags voor het vertrek naar Tëpu had ik nog contact met de MAF over een gasfles; men zei me daarbij dat er in Tëpu toch nog wat problemen waren in verband met mijn bezoek, maar welke die waren was niet bekend. Aannemende dat ook dit problemen van praktische aard waren, heb ik die dag uitvoerig verslag uitgebracht op het departement van D & D. En nadat ik net uiteengezet had dat alles in kannen en kruiken was, vertelde de directeur dat ds. Neff van de SIF hem een kwartier geleden had gebeld met de mededeling dat de Trio hevig upset waren over mijn komst. De precieze reden was nog niet bekend. De directeur suggereerde mij in overweging te nemen mijn vertrek uit te stellen. Dat was duidelijke taal voor: je mag niet gaan. Ik heb hem meteen gezegd dat ik de vlucht uitstelde totdat er duidelijkheid zou zijn. De mededeling kwam wel hard aan. Pas 's avonds — na een deprimerende dag — kon ik Neff te pakken krijgen. Hij vertelde me dat de Trio inderdaad upset waren, maar niet zozeer wegens mijn komst. Er was eerder in de week, zo had hij vernomen, een geoloog in het dorp geweest die verteld had van een plan om stroomopwaarts van het dorp mangaanerts te gaan ontginnen. Daartoe zou er een nederzetting met 600 bosnegers gesticht worden. De Trio, die hun leefruimte bedreigd zagen, zouden bovendien voedsel moeten gaan leveren. Enkele uren later kwam de mededeling dat ik voor onderzoek naar het dorp kwam, en toen was de boot aan. Hoewel het dus alleen zijdelings mijn komst was waardoor de Trio zich opwonden, is het verstandig geweest het vertrek uit te stellen.

Maar wat was er van de mededeling waar? Neff noch Van Mazijk, noch — naar later bleek — het Departement van D & D was van zo'n plan op de hoogte. Via mijn stedelijke netwerk van relaties heb ik een topfiguur van de Geologisch Mijnbouwkundige Dienst benaderd. Weliswaar had de directeur van D & D gezegd dat hij zou uitzoeken wat er aan de hand was, maar ik barstte van nieuwsgierigheid om te weten wat er waar was van het gerucht. Het bleek wáár te zijn. Het dorp is er echter niet gekomen en het plan heeft wat mijn werk betreft geen rol meer gespeeld.

In elk geval vloog niet ik de 18e naar Tëpu, maar de districtscommissaris van Marowijne, inderhaast opgetrommeld door D & D om ter plaatse onderzoek in te stellen. Uiteindelijk bleek dat er tegen *mijn* komst geen enkel bezwaar was. Alleen het dagblad *De West* was nog ongerust: nadat er een mededeling werd gedaan over het te stichten dorp werd gemeld: 'Ook over de komst van dr. Kloos, die een antropologisch onderzoek wil instellen onder de Akoerio's, is men verre van enthousiast' (23 aug. 1972). *De West* had echter ongelijk.

Het uitstel had een tweetal onaangename consequenties. In de eerste plaats

zou mijn verblijf in Tëpu aanmerkelijk korter worden dan mogelijk was geweest. De eerstvolgende vlucht vond namelijk pas op 28 augustus plaats. In de tweede plaats zou het niet mogelijk zijn Schoen ter plaatse te spreken.

Ten aanzien van de lengte van het verblijf in Tëpu gold dat ik een bezoek als zodanig aan dit dorp als test beschouwde of het onderzoek in 1973 zou kunnen doorgaan. De *lengte* van het bezoek was daarbij betrekkelijk irrelevant: als ik maar een duidelijk beeld verwierf van de situatie ter plaatse. Het gesprek met Schoen werd in Paramaribo gevoerd.

Dit gesprek was deels een herhaling van het eerdere gesprek met Neff, en toen ik het gevoel had dat het wel goed zat, ben ik voorzichtig begonnen met vragen te stellen over de Akuriyo, hun taal, demografie enz. Tot mijn verbijstering gaf Schoen me zijn kaartsysteem met al het linguïstisch materiaal waarover hij beschikte, plus enkele geluidsbanden en de expeditieverlagen die ik nog niet kende. Het was vooral de omslag van weigering naar vergaande medewerking die me verbijsterde. Toen — na afloop van het gesprek — Schoen me met zijn auto terugbracht naar de plaats waar ik logeerde, realiseerde ik me dat deze medewerking het begin van gewetensconflicten insloot; hoe meer medewerking en hoe meer inkapseling, hoe moeilijker het voor mij zou worden als onafhankelijk waarnemer de zending te bestuderen.

In de dagen die er nog restten, heb ik een gesprek gehad met de hoofdredacteur van *De West* in verband met diens negatieve berichtgeving. Hij stond op het standpunt dat men de Akuriyo op dit moment niet lastig mocht vallen met intensief onderzoek. Ik heb geantwoord dat ik van mening was dat dit onderzoek uit wetenschappelijk oogpunt van eminent belang was en dat ik tevens geloofde dat er een gerede kans zou bestaan dat ik vanuit mijn vakgebied een bijdrage zou kunnen leveren tot behoud van de Akuriyo. Ik heb er echter aan toegevoegd dat als ik op grond van gesprekken met betrokkenen van zending en medische zending en op grond van eigen waarneming in Tëpu, tot de overtuiging zou komen dat onderzoek zoals ik beoogde schadelijk voor de Akuriyo en dus onverantwoord zou zijn, ik er uit ethische overwegingen van zou afzien. Ik weet niet of ik hem overtuigd heb; er is echter sindsdien geen bericht meer verschenen waarin ik, in combinatie met de Akuriyo, in kwaad daglicht werd gesteld.

Përëru Tëpu

Van 28 augustus tot 9 september verbleef ik in Tëpu, waar ik uitgebreid contact legde met de zending, de Trio en hun leiders, en vooral: de Akuriyo. Ik werd gehuisvest in een Trio-huis, op twintig meter afstand van de Akuriyohuisjes.

Niet wetend hoe de schuwe Akuriyo zouden reageren, heb ik de eerste

dag geen contact gezocht. Ik kreeg de tweede dag keelpijn, hetgeen me nachtelijke visioenen van zieke en stervende Akuriyo bezorgde. Maar contact zoeken mijnerzijds was niet nodig: de Akuriyo kwamen naar mij toe. In de loop van de dagen in Tëpu heb ik met alle Akuriyo gesproken, en van alles trachten te vragen (in Caraïbisch, na verloop van enkele dagen ook in Trio). Het was hoogst bevredigend.

Het eerste gesprek met de zendeling, Claude Leavitt, toonde ongeveer hetzelfde patroon als de gesprekken met Neff en Schoen. Leavitt verklaarde zich bereid mij te helpen en zette dat in daden om door mij, samen met personeel van de zending, een 'crash course' Trio te geven. Het effect was dat ik na een dag of vier-vijf heel eenvoudige gesprekjes in Trio kon gaan voeren. Er waren bovendien twee Trio die een beetje Caraïbisch spraken, zodat communicatie heel wel mogelijk was. En als ik er niet meer uitkwam, produceerde ik een betoog in het Caraïbisch, dat de Trio weliswaar niet verstonden (de Akuriyo evenmin), maar dat mij het gevoel gaf geen imbeciel te zijn.

Het plan om onderzoek te gaan doen is ook besproken met de kapitein van Tëpu, Tamenta. Tamenta ging geheel akkoord. Hij vroeg wat ik voor de Akuriyo ging doen, wat ik ze ging *onderwijzen*. Bij mezelf in overweging nemende dat zendingswerk mijnerzijds de hypocrisie ten top zou zijn, bood ik aan de Akuriyo te leren lezen en schrijven in hun eigen taal. Dit voorstel was niet geheel van realisme ontbloot. De Trio lezen en schrijven al in hun eigen taal.

Eén van de laatste avonden in Tëpu kwam één van de Akuriyo, Towatowapo, naar mij toe: hij had een brief gekregen van de Akuriyo Kananaman, die in het Trio dorp Alalaparú woonde en daar had leren schrijven. Towatowapo kon die brief echter niet lezen. Ik heb hem de brief voorgelezen, zonder hem te begrijpen. Het was, zittend onder een TL-buisje van 20 Watt, een heel bijzondere ervaring.

De dagen in Tëpu bracht ik verder door met woordjes leren en Akuriyo kijken en regelmatig in hun huizen zijn.

Op 9 september bracht de kleine Cessna van de MAF me weer naar Paramaribo: ik had het gevoel dat er geen problemen meer waren in verband met het onderzoek zelf, in 1973. In Paramaribo bracht ik aan enkele mensen mondeling verslag uit, maar verder zakte ik geestelijk een beetje in: de spanning was verdwenen. Het doel van de studiereis was bereikt: ik had van alle betrokken partijen, bestuur, zending, medische zending, én Indianen toestemming gekregen om in 1973 met mijn hele gezin naar Tëpu te komen.

Laatste fase voorbereiding

In de Boeing 747 die me op 18 september naar Amsterdam vloog, heb ik het verslag van de studiereis geschreven.

‘Mijn conclusie uit de ervaringen opgedaan tijdens deze studiereis is, dat het onderzoek onder de Akuriyo in 1973 moet en kan doorgaan; aangenomen mag worden dat het eigenlijke veldwerk in 1973 zeer snel op gang kan komen omdat vrijwel alle preliminaire problemen reeds zijn opgelost.’

Deze conclusie was eigenlijk meer dan alleen maar een conclusie. De formulering diende tevens om al degenen die het verslag zouden ontvangen — en dat waren er velen — te zeggen dat ik er vanuit ging dat er ook geen problemen meer *geschapen* zouden worden. Ik hoopte met deze provocerende formulering te bereiken dat als mijn zienswijze ten aanzien van de stand van zaken niet juist was, ik dat wel zou horen.

De maanden oktober, november en december werden, voor zover het werk aan de Universiteit dat toestond, besteed aan voorbereidingen van diverse aard: lezen van relevante lectuur, aanschaf van benodigdheden voor het onderzoek, geneeskundig onderzoek en inentingen. Briefwisseling met Suriname was minimaal: op het verslag ontving ik één reactie. Op het verzoek aan de MAF voor een chartervlucht op 17 januari 1973 naar Tëpu, kreeg ik geen antwoord. Ik ontving een tweetal brieven met betrekking tot een mislukte expeditie om de nog nooit geziene groep Akuriyo te vinden, maar dat was alles. Half november werd een groot deel van onze uitrusting naar Suriname verscheept.

Eind november 1972 kreeg ik van de afdeling Personeelszaken van de Universiteit een briefje met het verzoek om op korte termijn te komen praten ‘voor het nader regelen van enkele details m.b.t. het u te verlenen verlof ingaande 1 januari’ (ik had op 3 april 1972 (!) toestemming gevraagd voor buitenlands verlof). In het gesprek bleek wat het voornaamste ‘detail’ was. Bij subsidie-aanvraag was ik ervan uitgegaan dat ik studieverlof kreeg ‘met behoud van salaris’, zoals dat heet. Die aanvraag, en ook het bericht van toekenning ervan, was de Universiteit toegezonden (de aanvraag door mij, het bericht van toekenning door WOTRO). Ruim één maand vóór mijn vertrek bleek nu dat dat behoud van salaris helemaal niet zo vanzelfsprekend was. In het uiterste geval kon mijn salaris gereduceerd worden tot de blijvende kosten die ik in Nederland zou hebben (huishuur, verzekeringen, e.d.).

Ik was er bij mijn begroting (die, tegelijkertijd met het verzoek, waar men ruim zes maanden nadat het was ingediend op inging, de Universiteit was toegezonden) echter uitdrukkelijk van uitgegaan, dat alleen de *extra* kosten (zoals reiskosten, onderzoekskosten) door WOTRO zouden worden gedra-

gen. Ik was over deze — volstrekt onverwachte — bedreiging van het onderzoek niet alleen verontrust: ik was boos, omdat ik het een teken vond dat de Universiteit ten aanzien van onderzoek met twee tongen sprak. En ik was van plan ook erg boos te *doen* als er inderdaad een korting zou worden toegepast. Ik heb geargumenteed dat in mijn taakomschrijving naast onderwijs, ook onderzoek genoemd werd, en dat ik salarisvermindering derhalve onredelijk vond; bovenal, dat als er salarisvermindering werd toegepast het onderzoek niet kon doorgaan. Na ruggespraak met WOTRO over de opzet van de subsidie werd echter in december besloten verlof tot afwezigheid te geven 'met behoud van bezoldiging'.

Op 10 januari 1973, ten slotte, vertrok ik naar Zuid-Amerika, naar Indianen die het stenen tijdperk aan het verlaten waren, in een DC 8, genaamd — of all names! — *Christoffel Columbus*.

Slot

De drijfveren en overwegingen waarvan in de inleiding sprake was zitten, soms diep, verscholen in de gebeurtenissen die ik in de voorgaande paragrafen beschreef, zij het uiteraard niet in alle. Ik geloof niet dat ik me een precies beeld kan vormen van de relatie tussen mijzelf en de problemen die ik als onderzoeker aantrekkelijk vind. Zoiets vereist de distantie van een waarnemer. Er zal echter ongetwijfeld een relatie zijn tussen mijn persoonlijkheid (om het zo maar even te noemen) en het feit dat ik gefascineerd ben door het verbijsterend gevarieerde gedragspotentieel van mensen en van het element van wording daarin. Die verscheidenheid en de speurtocht naar de drijfveren er achter maken dat ik de culturele antropologie zo'n fantastisch vak vind. En dat ik geïnteresseerd raakte in de Akuriyo als een uitzonderlijke en zeldzame vorm van samenleven. Wat me in de Akuriyo meer in het bijzonder boeide was de uitzonderlijke graad van zelfstandigheid die zij ten toon spreiden. Als groep leven zij van wat zijzelf kunnen verwerven en maken in een bepaald territorium, zonder enige afhankelijkheid van andere mensen. Als individu zijn zij vergaand van eigen vermogens afhankelijk: kinderen van 5 à 6 jaar zwerven in hun eentje door het oerwoud; ouderen, die de trektocht van hun groep niet langer kunnen volgen worden achtergelaten (zie Kloos 1975 en 1976 voor nadere informatie). Zij het in een totaal andere samenleving ben ik eigenlijk net zo'n doe-het-zelver als de Akuriyo. Dit schrijven de realiseer ik me dat ik in mijn beschrijving van de Caraïben (Kloos 1971) ook voortdurend nadruk leg op zelfstandigheid van deze mensen.

Nu kan ik deze en dergelijke overwegingen heel wel 'vertalen' in termen die de wetenschappelijke gemeenschap (althans delen daarvan) aanspreken. Dat me dat ook gelukt is blijkt uit het feit dat WOTRO het onderzoek finan-

cieel mogelijk heeft gemaakt. De wetenschappelijke overweging, als vertaling of rationalisering van persoonlijke motieven en neigingen, is om die reden nog niet onaanvaardbaar. Onaanvaardbaar wordt het pas wanneer ik de Akuriyo (of de Caraïben) dingen ga toeschrijven die in de eerste plaats bij mijzelf te vinden zijn en niet bij hun. Ik ben geneigd te stellen dat een objectieve beschrijving staat en valt met een besef van subjectiviteit: ik kan de Akuriyo beter op hun eigen waarde schatten en niet mezelf in hen herkennen, wanneer ik me bewust ben van mijn eigen maatstaven en drijfveren. Ten aanzien van het eigenlijke onderzoek — materiaal verzamelen, analyseren, conclusies trekken — is over deze kleuring van conclusies veel geschreven, in termen van toetsen en falsificeren. Maar deze subjectieve elementen opereren al vóór een probleem is geformuleerd en bepalen voor een deel de formulering. Er is dus alle aanleiding om aan de periode van voorbereiding aandacht te schenken.

Iedereen wordt in zijn gedrag — ook in zijn gedrag als onderzoeker — gericht en beperkt door zijn ethische maatstaven. Er is de laatste tijd veel geschreven over ethiek van sociaal-wetenschappelijk onderzoek, maar over het effect van ethische normen op de ontwikkeling van systematische kennis is weinig bekend. In mijn Akuriyo onderzoek zijn drie hoofdmomenten te vinden die in dit vlak liggen: *a* ik vind onderzoek dat niet gerelateerd is aan de behoeften en noden van de bestudeerden eigenlijk niet verantwoord; *b* in een land als Brazilië wil ik geen onderzoek doen, omdat ik me niet wil encanaileren met een beleid zoals daar gevoerd; *c* als de Akuriyo er fysiek en psychisch slecht aan toe zijn is het niet verantwoord ze lastig te vallen met onderzoek dat op z'n hoogst langere termijn belangen kan dienen. Het eerste moment richt elk onderzoek inhoudelijk. Het tweede en het derde moment hadden het onderzoek niet door kunnen laten gaan. Alweer: dit zijn in feite overwegingen die de ontwikkeling van een discipline sturen. Zij opereren in de fase vóór het eigenlijke onderzoek en blijven te vaak in duister gehuld.

Literatuur

- Ahlbrinck, W., *Op zoek naar de Indianen*, Amsterdam (Koninklijk Instituut voor de Tropen) 1956.
- Bovenkerk, F. en L. Brunt, *Binnenstebuiten en ondersteboven. De antropologie van de industriële samenleving*, Assen 1976.
- Bowen, E., *Return to Laughter. An anthropological novel*, New York 1954.
- Golde, P., *Women in the field. Anthropological experiences*, Chicago 1970.
- Holmberg, A. R., *Nomads of the long bow. The Siriono of Eastern Bolivia*, Washington (The Smithsonian Institution) 1950.
- Kloos, P., *The Maroni River Caribs of Surinam*, Assen 1971.
- Culturele antropologie. Een inleiding*, Assen 1972.
- Het indianenprobleem in Zuid-Amerika*, Assen 1974.

De dood: aanvaarding en ontkenning, in E. van der Wolk (red.), *Het naderend einde*, Meppel 1975, blz. 173-183.

The Akuriyo way of death, in E. B. Basso (ed.), *Essays in Carib Culture and Society*, Tucson 1976.

The Akuriyo of Surinam: A case of emergence from isolation, Kopenhagen 1977.

n.d. *Woto: a fishermen's cooperative; dialectics in anthropological fieldwork*, (in voorbereiding).

Rivière, P. G., *Marriage among the Trio. A principle of Social Organization*, Londen 1969.

Soudijn, K., *Dilemma's in sociaal-wetenschappelijk onderzoek*, Meppel 1976.

Spindler, G. D. (ed.), *Being an anthropologist. Fieldwork in eleven cultures*, New York 1970.